

**ЛУТЫЖ БОРИС И УСЫГЪЭР:
МОТИВ НЭХЪЫЩХЪЭХЭР, ЖАНРХЭР, ГЪЭПСЫКИЭР**

Хъэвжокъуэ Людмила Борис ипхъу, филологие щэныгъэхэмкIэ кандидат, Урысей ЩэныгъэхэмкIэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щэныгъэ центрэм Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ и институтым къэбэрдей-шэрджэс литературэмкIэ и къудамэм и щэныгъэ лэжъакуэ нэхъыжъ, lyudmila-havzhokova.86@mail.ru

Статьям лъабжъуэ хуэхъуар лъэпкъ литературэм хэлъхъэныгъэ ин хуэзыщIа Лутыж Борис и усыгъэрщ. Къэхутэныгъэм и кIуэцIкIэ щхъэхуэурэ шызэпкърыхащ усакуэм и тхыгъэхэм къыщигъэсэбэпа мотив нэхъыщхъэхэр, усыгъэм и жанрхэр зэригъэлэжъа щIыкIэхэр, усэхэмрэ сонетхэмрэ я гъэпсыкIэр. Апхуэдэ бгъэдыхъэкIэм ипкъ иткIэ убзыхуа хъуащ Лутыж Б. и усыгъэм хэлъ щхъэхуэныгъэхэр, усакуэм зыми хэмыгъуащэ усыгъэ хъэтI къызэригъэщIыжар, абыкIэ тха тхыгъэхэм адыгэ литературэм шаубыд увыпIэр. Къэхутэныгъэм къркIуахэр литературэр щэныгъэр и лъабжъуэ зыджхэмрэ ар курыт еджапIэхэмрэ еджапIэ ищхъэмрэ щезыгъэджхэмрэ яхуэщхъэпэнущ.

Зэрыгъуэзэн псалъэхэр: адыгэ литературэ, усыгъэ, усэ, сонет, прозуу тха усэ, мотив, гъэпсыкIэ, жанр.

Литературэм и жанрхэм ящыщу Лутыж Борис зыхэмылэжъыхъа къэгъуэтыгъуейщ. Псом хуэмыдэу абы и гуащIэ ин ирихъэлIащ усыгъэмрэ драматургиемрэ я зыужыныгъэм. Борис зэфIэкIыу иIа псори къэдгъэлъэгъуэныр, и къалэмыпэ къыпыкIа дэтхэнэ тхыгъэри зэпкърыхыныр пщэрылъ зыщытщIыжырккъым, сыту жыпIэмэ усакуэ, тхакуэ, драматург Iэзэм и творчествэр къызэщIэкъуауэ щэныгъэр и лъабжъуэ джа щыхъуа тхыль щхъэхуэ щэныгъэлI БакIуу Хъанджэрий и Iэдакъэ къыщIэкIауэ 2010 гъэм дунейм къытехъащ [Баков 2010]. А монографие лэжыгъэм Лутыжым и зэчийм къыпкъркIа художественнэ хъугъуэфIыгъуэхэр, абыхэм лъэпкъ литературэм увыпIэу шаубыдыр, жанрхэм зауужынымыкIэ къалэну ягъэзашIэр зыубгъуауэ икIи куууэ къыщыгъэлъэгъуэжаш. Мыбдежым шызэхэдубла къэхутэныгъэм и кIуэцIкIэ дэ дыккъызытеувыIэнур усыгъэрщ, хэхауэ къэбгъэлъагъуэмэ, зыми хэмыгъуащэ усыгъэ хъэтIырщ.

Усыгъэ жанрхэм ящыщу Лутыж Б. усэм, сонетым, балладэм шылэжъащ. Апхуэдэуи усакуэм и зэфIэкI шигъэлъэгъуащ лъэпкъ литературэм шыщIэщыгъуэ прозуу тха усэ жанрымрэ, абы пэгъунэгъуу езым къыгъэщIыжга гущIагъэщIэлъхэмрэ. Абыхэм языхэзми щхъэхуэу къытеувыIэпхъэщ.

Лутыжым и усэхэм гурыщIэ зэмылIэужыгъуэхэр лъабжъуэ яхуэхъуащ, ауэ нэхъыбэрэ абыхэм къапкърыщар фIылыагуныгъэм и плъыфэ зэхуэмыдэхэрщ – зэгукIуахэм я гурыщIэхэр, лирикэ лIыхъужыкIэм (езы усакуэм) адэ-анэмрэ анэ-къильхухэмрэ яхуиIа гурыщIэ къабзэр, быным, хэкум, шалъхуа жылэм яхуищIа гухэлъыр, н.ку. Абыхэм языныкъуэхэр зэшыр, нэщхъеягъэр, гур зэзыгъэдзэкI гупсысэ гугъусыгъухэр шытепщэу, нэгъуэщIу жыпIэмэ элегие хъэл ядэплъагъуу гъэпсащ. Апхуэдэ усэхэм («ГукъэкIыж IэфIхэр», «Хъэху», «ПцIырыпцI дахэкIей», «БжыхъэкIэ зэшыгъуэ», «КъэмытIэпIа насып», нэгъуэщIхэри) я лирикэ лIыхъужыкIэм гъащIэм кIэух зэриIэм игу хэгъэщI, зи псэр хъэршым кIуэжа Iыхъылым яхуозэщ е лъагуныгъэ блэкIам кIэлъбогумэщI. Къэдгъэлъэгъуа гурыщIэхэр художественнэ Iэзагъ хэлъу къыIуэтэнымыкIэ усакуэм пейзажыр

мызэ-мытIэу тегъэщIапIэ ищIащ. Ар ИупщIу щынэрылгагъуэщ, псалгэм папщIэ, «БжыхьэкIэ зэшыгъуэ» усэм:

*Къыхоццэц уэищ цIыIэр бжыхьэ пшагъуэм,
Гур ихузу дуней псыфыр цымыц.
Си гунсысэм игъуэтыжккым лгагъуэ,
Къыхутащи зэшыгъуае хьым.
Дыгъэ иным си нэхэр щIохуэпсыр,
Си псэм лгагъуныгъэм зыхуеиши.
Ауэ уафэм щIегъэлъэлэ и нэпсыр, –
Си щIалэгъуэм зэщIекъуэж и бзийр.* [ИутЫж 2005: 116]

Къэтхьа шапхэм дежи, ИутЫж Б. и нэгъуэщI усэхэми къэгъэпсэуныгъэ Iэмалыр нэхьыбэ дьдэрэ узыщрихьэлIэхэм ящыщ. ИщхьэкIэ зэрыщынэрылгагъуэщи, «БжыхьэкIэ зэшыгъуэ» усэм мыпхуэдэ къэгъэпсэуныгъэ гъэщIэгъуэнхэр хэтщ: «уафэм щIегъэлъэлэ и нэпсыр», «щIалэгъуэм зэщIекъуэж и бзийр».

Сыт хуэдэ жанрым зримытами, ИутЫж Б. гушыIэмрэ ауанымрэ Iээу, шэрыуэу игъэлэщакIуэу щытащ. «Iужажэ» зыфIища усэм цIыху фэрыщIым, ИуитIбзитIым, мылькурэ къулыкъурэ щIэхуэпсыр «зи напэр кIапэкIэ зыщэжахэм» я образ дыхьэгъ къыщицIащ. УсакIуэм пэж дьджыр зэрыщыт дьдэм хуэдэу, нехьэкI-къехьэкI хэмыту, усэм къыщиIуэтащ. Зи гугъу тщIым и щыхьэту усэм щыщ зы пычыгъуэ къэтхьынщ:

*Нэхьыщхьэр уи цхьэм къытеувэм, –
И лъэгум гуапэу укъобзей.
Зыхубогъэщхьыр и цхьэгъусэм,
И бынхэм, и хьэм, и шэнтжъейм.* [ИутЫж 2005: 112]

УсакIуэм и псалгэхэр, еIуэкI е щIагъыбзэ хэмылгу, занщIэу езы Iужажэм зэрыхуэгъэзам тхыгъэм психологие кууагъ хельхьэ, абы щIэлэ ауаным и къалэн нэхьыщхьэри – Iужажэхэм зегъэцIыхужыныр – нэхь IупщI, нэрылгагъуэ ещI.

ИутЫж Борис сонет жанрым адыгэ литературэм зыщыжыными и гуащIэ ин ирихьэлIащ. Дьзэрыщыгъуазэщи, сонетыр жыпхьэ нэхь гугъу дьдэхэм ящыщ, ар къэзыгъэлэрыхуэфхэми я бжыгъэр куэд хьурккым. Ди лъэпкъ усакIуэхэм я нэхьыбэр а жыпхьэм я зэфIэкI щеплгыжу сонет зыбжанэ я Iэдакъэ къыщIэклауэ аркъудеймэ, сонет творчествэ псо зэзыгъэлэщыфаи (ЩоджэнцIыкIуэ Iэдэм, ИутЫж Борис, Ацкъан Руслан), сонетым нэхьрэ куэдкIэ нэхь гугъуж сонет Iэрамэм и фащэ мыIумпIафIэр къэзыгъэлэурыщIэфаи (Бемырзэ Мухьэдин, КIэщт Мухьээ, Уэрзэей Афлик, ПщыукI Латмир, н.) абыхэм яхэтщ.

ИутЫж Б. и тхыгъэ зэхуэмыдэхэр щызэхуэхьэсауэ 2005 гъэм къыдэкIа «Къудамэхэр» тхылгым сонету 65-рэ ихуащ. Абы къызэрыщыгъэлэгъуамкIэ, усакIуэм сонетхэр 1998–2003 гъэхэм итхащ, нэгъуэщIу жыпIэмэ критикхэмрэ литературэдж щIэныгъэлIэхэмрэ литературэм и зыужыныгъэм и напэкIуэщI щхьэхуэу къалыгтэ совет нэужь лъэхьэнэм хиубыдащ. НэгъуэщI зыми гу лыгтапхьэщ: ИутЫжым и сонетхэр щитхар литературэм и жанр зэхуэмыдэхэм щылажэу, художественнэ тхыгъэм и гъэпсыкIэ-ухуэкIэм и щэхухэм фIыуэ щыгъуазэ хьуа нэужьщ. БакIуу Хьанджэрий пэжу къызэрыхигъэщыщи, «мы жанр гугъум (сонетым. – Хь.Л.) щыпэрыувам, ИутЫжыр лыпIэ иува къудейтэккым, абы щыгъуэ Iэзагъ лгагэ зыIэрызыгъэхьа усакIуэт» [БакIуу 2017: 122].

ИутЫж Б. и сонетхэр адыгэ дуней лгагъукIэкIэ псыхьащ, лъэпкъ тхыдэм и кIапэлъапэхэр къыхэщу гъэпсащ. Абы щыгъуэми сонетым нэхь хуэщу къалыгтэ темэ нэхьыщхьэхэр (лгагъуныгъэ мотивхэр, хэку фIылгагъуныгъэр, гъащIэм и философийер) усакIуэм и IэдакъэщIэкIэхэми къапкырыщащ.

КъызэщIэкъуауэ къэбгъэлгагъуэмэ, ИутЫж Б. и сонетхэм лъэпкъыпсэ яIутщ, уеблэмэ лгагъуныгъэм щытетхыхькIи тхыгъэхэм адыгэлIым и хьэл-щэн

кьапкърощ. Сонетхэм я лирикэ лыхъужьыр хэкупсэщ, абы лъэпкь тхыдэр узу пкърытщ, адыгэ щэблэм и кьэклуэнуу егъэпфейтей. «Сыту хуабжьу тхыдэм ушыпсыхэклуадэт...» флэщыгэм щэт сонетым лирикэ лыхъужьым тхыдэ кьэхъугъэхэр гурэ псэклэ зэрызыхищэмрэ ахэр акъыл нахуэклэ зэрызэригъээхуэфымрэ шызэщлэщ. Зи гугъу тцъыр ещанэ катренымрэ тхыгъэр щэзыгъэбыдэж иужьрей сатыритымрэ деж псом хуэмыдэу лупщлу щынэрылбагъущ:

*Флыкьым тхыдэтегъэр, ауэ нэгу щлэклахэм
Дерс хэзымых лъэпкьыр клуэуэрэ – мэклуэд...
Адыгэ жылаклэу дунейм щикъухъахэм
Дэ кьытцлоджэ нобэ лыхъужьыпсэ куэд:*

*«Маржэ хъужьыххэнхэ, зыхэвгъэлъ ди лыгъэр!
Ауэ лыгъэм япэ ирырещ лущыгъэр!» [Лутыж 2005: 119]*

Къэтхъа пычыгъуэм кьызэрыхэщци, иужьрей сатыритым кьыхуеджэныгъэу гъэпсащ, а хьэлыр усаклуэм и лэдакэщлэклэ нэгъуэщлэ сонетхэми ядыболбагъу. Псалгэм папщлэ, «Тхыдэ-лхыж кхъахэр уанэтемыхци...» сонетри кьыхуеджэныгъэклэ еух:

*Зыхэдывгъалхыи щымыла лыгъэ,
Дыкьыщлэвгъэклэ зэрамыгугъэу!» [Лутыж 2005: 118]*

Мыпхуэдэ ухуэклэм Лутыж Б. и сонетхэр гимным пэгъунэгъу ящл.

Лутыжым и сонет творчествэм и щхъэхуэныгъэ нэхъыщхьэр зыщылыбагъупхьэр, кьэбэрдей литературэм шыяпэу, усаклуэм а жыпхъэмклэ тхыдэ, жылагъуэ лухуегъуэхэр кьызэригъэлъэгъуарщ. Ищхъэклэ зи цлэ кьытлуа Баклуу Хъанджэрий пэжу гу зэрылытащи, «тхаклуэм и кьалэн нэхъыщхьэхэм ящыщ зыщ зэманым, зытепсэлъыхь лъэхъэнэм ифлри и фейри кьэгъэлъэгъуэныр. Лъэхъэнэ кьэс илэжщ и дамыгъэхэр. «Историзмэр» зэман пыухыклар флэщхуэныгъэ хэлъу кьызэрагъэлбагъуэ лэмал хьарзынэщ. Лутыж Борис ар кьыщигъэлъэгъуащ и драмэхэм, новеллэхэм, публицистикэм. Сонет жанрми абы кьыщехулащ совет лъэхъэнэм иужь ди псэуклэм зэхуэклэныгъэу игъуэтахэр. Псалгэ гуэр (концепт) усаклуэм кьещгэри, ар символым хуэщэ, «щыклуэклым хуэдэу» гупсысэхэр кьытreshыр» [Баклуу 2017: 124].

«Цыху цыклар шохъур нэхъри нэхъ цыклуэж...» сонетым щлэлъ гупсысэ нэхъыщхьэр гъащлэм сыт шыгъуи кьыдеклуэкла мылькуклэ зэхуэмыдэныгъэмрэ иужьрей лъэхъэнэм цыхухэр псэклэ кьулейсыз хуэ зэпыту, цыхугъэр, напэр, щыхьыр лэщыб ящлу кьызэреклуэклымрэщ. Нэхъ шынагъуэжращи, цыху хьэклэпычхэмрэ нэмысыншэхэмрэ иджырей гъащлэм шытепщэ хуэащ. Аращ усаклуэр зыгъэпфейтей лухуегъуэ нэхъыщхьэу зи гугъу тцъы сонетым кьыщилуатэр:

*Цыху цыклар шохъур нэхъри нэхъ цыклуэж
Дунейкьутэжым щхъэщыхъа мы гъащлэм.
«Сылла нэужьклэ – удз кьремыкыж!»
Жызылэхэм дунейр зыкзыщхьэ ящлыр. [Лутыж 2005: 127]*

Къэдгъэлъэгъуа едзыгъуэм щлэлъ гупсысэхэм сонетым и кьыклэлыклуэ лыхъэхэм зыщаубгъу икли клэунэ езытыж сатыритым деж лирикэ лыхъужьыр мыпхуэдэ философии куум хуоклуэ:

*Нэхъуейм икла дунейм ирегъэзагъэ
И хабзи-бзытхыи кьэунэхуа хьагъэм. [Лутыж 2005: 127]*

«Зыми имыщлысу псоми дэфыщлэихэм...», «Пщы» зыфлэпщым «пщылл» кьыпфлешыр...» сонетхэр ди кьэралым щылэ жылагъуэ зэхэтыклэм, политикэ

щытыкIэм тегъэпсыхьащ. УсакIуэм абыхэм дуней псор зи IэмыщIэ изыльхьэ-ну хущIэкъухэм я образ дыхьэгъхэр кыщицIэжIащ. Абы ехьэлIауэ ИутЫжым и творчествэр кызэщIэкъуауэ зыджа БакIуу Хь. етх: «ИутЫж Борис сонетыр басням пэгъунэгъу хуищIащ ауан Iэмалыр зэрыхигъэхьамкIэ. Апхуэдэ зиIэ яхэт-къым адрей адыгэ усакIуэхэм» [БакIуу 2017: 124]. ЩIэныгъэлIым и еплъыкIэм арэзы утемыхьуэнкIэ Iэмал иIэкъым, сыту жыпIэмэ сонетым гушыIэмрэ ауаныр хэхуэнэныр ди литературэм щыщIэщыгъуэщ. Абы щыгъуэми зы сонетым и кIуэцIкIэ мотив зэхуэмыдэхэр (лъагъуныгъэ, философии, ауан, гушыIэ, н.) щэзэхгъэшыпсыхьауэ урохьэлIэ. Псалъэм папщIэ, «Дунейр – бэмплэгъуэкIэ гъэнщIауэ...» сонетым деж иджырей жылагъуэ зэхэтыкIэм мыхьумыщIагъуэ хильагъуэр кызэриIуэтэну усакIуэм кыхуэнэжыр зы Iэмалщ – гушыIэрщ. Абы щыгъуэми тхыгъэм щIэлъ гупсысэ нэхъыщхьэр зыхуэунэтIар цIыхур гъэдыхьэш-хыныр аракъым, атIэ зегъэщIэжынырщ, и щыуагъэхэм гу лъегъэтэжынырщ. Сонетым и етIуанэ, ещанэ катренхэм дыкыщоджэ:

*Дахагъэм ЩIыгур кыхьумэным
Уцыгугъыныр цхьэгъэщIэжыщ...
Зэгур номиным дыхуэкIуэну
Жиламэ Дарвин, – ар нэхъ пэжт.*

*А пэжыр мис-тIэ: цIыхур щIылъэм
И тецIэу Тхьэишхуэм кыгъэщIам,
АрихьэкIэ homo-хьэщхьэвыльгэ*
Лъэпкыгъуэм яуфэбгъу: «Vivat!...». [ИутЫж 2005: 131]*

«Ухуеймэ гъащIэр тыншу епхьэкIыну...», «Уи жагъуэгъум кыпхуипсэль-хэм...», «Накыгъэ мазэм зызэпигъазэщ...», «Ей, мы Жыгъэри мыр!...», «Лъагъу-ныгъэр банэ папщIэм...» жыхуиIэ сонетхэми гушыIэмрэ ауаныр хэхуэнащ.

ИутЫж Б. и сонетхэм я нэхъыбэм философии икIи психологие кууагъ яцIэлъщ: усакIуэм гъащIэмрэ ажалымрэ зэгухьыпIэ имыIэу зэрызэпхар кьегъэлъагъуэ. Апхуэдэхэщ, псалъэм папщIэ, «ГъащIэр зэрыкIэщIым теухуауэ...», «УтекIыфкъым натIэм кьритхам...», «ГъащIэр зэман-жыгым кыпытIысхьэ пцIащхуэщ...», «Мэкъугъыр хьэр. Мэкъугъ емызэшыжу...», «Зэгурым нэху щыщынущ мы дуней...», н.

Дызэрыщыгъуазэщи, сонетым и тхыкIэ хабзэ, и фащэ ухуэкIэ (сатыр пщыкIуплIу зэхэту) иIэжщ. ИутЫж Борис и сонетхэр инджылыз фащэм иту гъэпсаш: катрену щырэ кIэIунэ езытыж сатыритIу зэхэтщ, мыпхуэдэ рифмэ ухуэкIэм тетщ: *abab cdcd efef gg*, цIыхухьу рифмэхэмрэ цIыхубз рифмэхэмрэ чэ-зууэрэ щызэкIэльыхьащ. КъызэщIэкъуауэ кьэбгъэлъагъуэмэ, ИутЫжым и сонет гъэпсыкIэр жанрым и хабзэхэм сыт и лъэныкьуэкIи йозагъэ, тхыгъэхэм я нэхъы-бэр сонетым нэхъ хуэщу кьалытэ ямб жыпхьэмкIэ (стопа бжыгъэр зэхуэмыдэурэ) тхащ. Борис и IэдакьэщIэкIэхэм яхэтщ жанрым нэхъыфI дыдэу хуэкIуэу кьалытэ жыпхьэ – стопаитху е стопаих хьу ямбымкIэ – тха сонетхэри. «Ухуеймэ гъащIэр тыншу епхьэкIыну...» сонетыр и кIыхьагъкIэ стопаитхуу зэхэт ямбкIэ тхащ:

*Ухуеймэ гъащIэр тыншу епхьэкIыну,
Абы уримыхьукI уэ гупсысэх:→
Псалъэжыым тету – а псы узыхьыным,
УнэцIэмыту, зыдрегъэхьэх. [ИутЫж 2005: 133]*

U – / U – / U – / U U / U – / U → → *пир. 8 пыч.***
U – / U U / U – / U U / U – → → *пир. 4, 8 пыч.*
U – / U – / U U / U U / U – / U → → *пир. 6, 8 пыч.*
U U / U – / U U / U U / U – → → *пир. 2, 6, 8 пыч.*

* homo (цIыху) + хьэщхьэвыльгэ (мифологием щыщ персонаж).

** Пиррихиер 8-нэ пычыгъуэм тоувэ.

«Теорие шыIэщ бжыгээр хуэкIуэу флаггым...» фIэщыггэм щIэт сонетыр сто-
паихыу зэхэт ямбкIэ тхаш:

*Теорие шыIэщ бжыгээр хуэкIуэу флаггым,
Ауэ цыIху гьащIэм ещI ар фIэщыггэуей:
Илгэс кьэдгэщIхэр хьууэрэ зьIаггэ,
Ухыггэ эшафотым дыдокIуей. [ИутIыж 2005: 145]*

U – / U – / U – / U – / U – / U
U U / U – / U – / U U / U – → → *пир. 2, 8 пьч.*
U U / U – / U – / U U / U – / U → → *пир. 2, 8 пьч.*
U U / U U / U – / U U / U – → → *пир. 2, 4, 8 пьч.*

ИутIыж Б. и сонетхэр художественнэ бзэ кьулейкIэ тхаш, абы щIэх-щIэхыурэ псалъэжхэмрэ псалгэ шэрыуэхэмрэ уащрохьэлIэ. Абы шыггэуэми ахэр зэрыщыт дьдэм хуэдэу кьэггэсэбэпакгым, атIэ контекстым зэрыхуэкIуэ, зэрыхуэфашэу хэувахэщ. мис, псалгэм папщIэ, шапхэ зыбжанэ: «*Напэ нэхьрэ – кIапэ!*» (мыб-дежми адэки кьыхэзыггэщар дэращ. – *Хь.Л.*) *жызыIахэм / Нэхь Iуц цымыIауэ кьыщIокIыж*» [ИутIыж 2005: 128]; «*Псалгэжжыым тету – а псы узыхьыным, / УпэцIэмыту, зыдреггэхьэх*» [ИутIыж 2005: 133]; «*Зедггэсат фIы тцIэфу цыIхухэм ад-дэ пасэу, / Ауэ «псым хэддзэфу» зи зытхуемыггэсэ»* [ИутIыж 2005: 136]; «*Дыхьмыныпэу и лгэхьумбыщIэр / Кьытлгысу цытмэ, дыццогуфIыкI...*» [ИутIыж 2005: 138]; «*Пцы» зыфIэпцым «пцылI» кьыпфIещыр жалэу / Ижь-ижьыжжым лгандэрэ кьокIуэкI»* [ИутIыж 2005: 142], н. ИщхьэкIэ кьыщытхьа шапхээхэм адыгэ псалгэжхэр хэухуэна, зэрынэрыльаггэуши, абыхэм текстым кьызэ-резэггэу зэхьуэкIыныггэ зыггэуэтаи яхэтщ.

Псалгэжхэмрэ псалгэ шэрыуэхэмрэ пэггунэггэуэ езы усакIуэм кьиггэщIыжа Iушыггэхэри ИутIыжым и сонетхэм куэду яхьболгэаггэуэ. Псалгэм папщIэ, «Гум гуггэпIэ лгэпкь кьыхуэггэуэтыжкьым...» сонетыр апхуэдэ IушыггэхэмкIэ, фило-софие гупсысэ куухэмкIэ ггэнщIащ. Зи гуггэу тцIыр нэхь гурыIуэггэуэ хьун папщIэ, сонетым щыщ зы катрен кьэтхьынщ:

*ЦыIху насытыр напIэзыпIэрыбжэщ.
Кьытхуэлыду – куэдэж гьуэбжэггэуэщыц.
ГьащIэр – цымыIа ямыггэуэтыжхэм
ЩенцIыхьыжжу шыггэушытсыпIэ жэщыц... [ИутIыж 2005: 140]*

Мы едзыггэуэми, ар кьызыхэтха сонетыр зэрыщыту кьапщтэми, ИутIыж Бо-рис и сонет творчествэм кьызэщIэкьуауэ ухэплгэми, нэрыльаггэу мэхьу усакIуэм и IэдакгэщIэкIхэр купщIафIэу зэрыщытым кьыдэкIуэуи, ахэр зыми хэмыггэу-ашэ хьэтIкIэ зэрытхар. Псом хуэмыдэжу щIэщыггэуэщ усакIуэм гьащIэр шыггэушыпсыпIэ жэщым зэрыриггэпщэр. Апхуэдэ художественнэ Iэмал ггэщIэггэуэнхэм ИутIыжым и тхыггэхэм куэдрэ уащрохьэлIэ.

«Прозэу тха усэ»-кIэ* зэджэ жанрыр ди литературэм япэу шызыггэлэжьар, абы и зуужьыныггэм зи гуащIэ нэхьыбэ езыхьэллар ИутIыж Борису жытIэмэ, дыщыуэ-нукьым. Литературэм и теорием зэрыщыубзыхуамкIэ, апхуэдэ усэ лгэужьыггэуэм ггэлпсыкIэ щхьэхуэныггэ зыбжанэ иIэщ. Я фашэкIэ усэм и хьэл-щэн (ритмикэ, рифмэ, строфикэ) яхэмылгэми, я купщIэкIэ поэзие лгэгэ япкьрыль хабзэщ; кIэщIу, сюжетыншэу, миниатюрэ теплгэ яIэу ухуащ. Прозэу тха усэхэм я идее нэхьыщ-хьэр зы теплгэггэуэ, шытыкIэ гуэрым теггэщIащ, абыхэм зызыужь, зызыхьуэж кьэхьуггэхэм ущрихьэлIэ хабзэкьым [Стихотворение в прозе...].

ИутIыж Б. прозэу тха и усэхэм философии гупсысэхэр я лгэабжэщ. УсакIуэм абыхэм гьащIэмрэ ажалымрэ, гьащIэм и мыхьэнэм, лгэаггэуныггэр зыщIысым, н.

* Стихи в прозе.

ехъэлIауэ езым иIа еплъыкIэхэр, кызызщIэкъуауэ жьпIэмэ езым и щхъэзакъуэ художественнэ дуней лъагъукIэр яхильхъащ. Прозэу тхамы, абыхэм поэзием и нэщэнэхэр IупщIу къахощ, уеблэмэ языныкъуэхэм я фIэщыгъэ къудейхэми усыгъэм и гъэпсыкIэ хабзэхэр (образ гуэр къыщыгъэщIауэ, гурыщIэ зэмылIэужыкыгъуэхэр хэлъу) яхыболагъуэ. Апхуэдэхэщ, псалъэм папщIэ, «Телъыджалъэ», «Дыгъэм кIэрыщIыхъа абгъуэ», «ГъащIэр псысэм хобжьахъуэ», «ФIэщхуныгъэ дахэ» жыхуиIэхэр, нэгъуэщI зыбжани.

Прозэу тха усэхэм психологизм лъэщи, лирикэ щаби ящIэлъщ. Апхуэдэу гъэпсащ «СощIэ» фIэщыгъэм щIэт тхыгъэр. Ар кIэщI дьдэщ, ауэ гурыщIэ куу къыхэщу тхащ: *«СощIэ, Уэ утетщ мы дунейм. Си гупсысэхэм уазэрыхэтым ещхьыркъэпсу. Удахэу. Укъабзэу. Угуапэу. Уи цIэр сымыщIэм, Уэ нэхъ нэлуасэ симылэу. Махуэм я нэхъ щIыIэм си гур уи хуабэм къигъэплъу. Псалъэхэр сIыпхыурэ усэ къасхухэпщIыкIыу... Уэ утетщ апхуэдэу си дунейм... Сьпхуэмызами. Узмылгъэгуаами. Укъамылъхуаами»* [ИутЫж 2005: 191].

ИутЫжым прозэу тха и усэхэм «парцелляцэ»-кIэ зэджэ Iэмалыр куэдрэ къыщыгъэсэбэпащ. Ар ищхъэкIэ къыщытхъа щапхъэми къыхощ («Удахэу. Укъабзэу. Угуапэу»; «Сьпхуэмызами. Узмылгъэгуаами. Укъамылъхуаами»), апхуэдэуи «Сурэт дахащэ» тхыгъэм и пэщIэдзэми къыщыгъэсэбэпащ: *«Жэщц. Щымыц. Мамыриц. Дахэц...»*[ИутЫж 2005: 191]. Парцелляцэм тхыгъэм щIэлъ психологизмыр нэхъ куу ещI, абы усакIуэм псалъэкIэ къыщыгъэщI художественнэ дунейр щIэджыкIакIуэм зыхегъэщIэнымыкIэ къалэн пыухыкIахэр егъэзащIэ.

Прозэу тха усэ жанрым пэгъунэгъуэщ ИутЫж Б. езым къигъэщIыжа гущIагъщIэлъхэри. Ахэр кIэщIу тхащ (уеблэмэ прозэу тха усэхэм нэхърэ нэхъ кIэщIыжщ), ауэ, япэрейхэм (прозэу тха усэхэм) миниатюрэ хъэл яхэлъу теплъэгъуэ е щытыкIэ гуэр къыщыгъэлъэгъуамэ, гущIагъщIэлъхэм зы Iуэхугъуэ е къэхъугъэ щхъэхуэм ехъэлIауэ усакIуэм и еплъыкIэ-гупсысэкIэр (рассуждение) къыщыIуэтащ, философии куукIэ гъэнщIащ, афоризмым и хъэл гуэрхэри дэпльагъуу гъэпсащ. Прозэу тха усэхэм къащхъэщыкIыу, гущIагъщIэлъхэм фIэщыгъэ яIэкъым, атIэ усакIуэм и гъащIэм гуэхьпIэ имылэу епха гупсысэ кIапэлъапэхэурэ зэхэтщ. Щапхъэ зыбжанэ къэтхьыщ:

* * *

Сыту укъабзэ уэ, цIыху! А уи къабзагъэр мыхъуамэ, и дзыхъ къуигъэзу, уэ Тхъэр акъылкIэ къыпхуэупсэнтэкъым.

Сыту уфIей уэ, цIыху! А уи фIеягъэр мыхъуамэ, Тхъэм къуита а тыгъэ лъапIэр уэ шейтIаным хуэбгъэлэжэнтэкъым [ИутЫж 2005: 222].

* * *

Уэ сэ укысхуигъэщIащ. Сэ уэ сыкъыпхуигъэщIащ. Ар псоми я фIэщ цысщIыну утыку дэтхэнэми сихъэну сыхъэзырт. Ауэ укысхуэгъуэткъым. Сыкъыпхуэгъуэткъым. Нобэми. Ныжэбэми [ИутЫж 2005: 235].

* * *

Пэжкъым! Сьарэзыкъым! Си фIэщ зэрыпхуэщIыны щыIэкъым сэ зыми сримыщIысу. Ауэ сьтми цхъэ бжыгъэу дунейм сыкъытехъуауэ. Сыкъызэрытехъуам ещхьыркъабзэуи – лъэужьыниэу сьтекIыжыну... СьтекIыжынууц. Къытехъуауэ абы темыкIыж щыIэкъым. Ауэ сэ сьщыцу дунейм къытенэнууц си бампIэ гызхэр. Си гугъэ къутахуэхэр. ГъащIэм гуэсцэну сызыхэти си псысэ-цIэинхэр. Iэ пхъаиэ куэдым яукъеуэ, гу пхъаиэ куэдым дыхъэишхэн яцIа си щыгуагъэ IэфIхэр... Щреспсэу ахэр сэ сьщымытсэуфа мы дунейм. Зи IэфIым сьлгъэмьIэса мы дуней дахэхуэм [ИутЫж 2005: 238].

ИутЫж Борис лъэужьыфIэ хъуахэм, мыкIуэдыжын Iэужь дахэ къызэзынэкIахэм ящыщ. УсакIуэ, тхакIуэ, драматург, щIэныгъэлI щэджащэр ноби и IэрыкIхэм

щопсэу, анэдэльхубзэр Гурьлгу зы цыху закьуэ нэхь мыхьуми дунейм тетыхуклэ абы и художественнэ, публицистикэ, критикэ, щцэныгъэ щцэин телгыджэр щыцэнуш, лъэпкъым хуэщхьэпэуэ. Ди кьэхутэныгъэм кызыэригъэлъэгъуащи, абы и фыгъэклэ сонетым, прозэу тха усэ жанрым, апхуэдэуи езы усаклуэм «гушцагъщцэлъхэр» зыфцища жанр фашэм адыгэ литературэм зыужьыныгъэ пыухыкла шагъуэташ.

Тегъэщцанлэ хьуа литературэр

1. *Баклуу Хь.И.* Адыгэ сонетым хэлъ гъэщцэгъуэнагъхэр // Адыгэ (кьэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Ещанэ тхыль / Тпымыжь Хь.Т. и редакцэм щцэту. Налшык: Гуманитар кьэхутэныгъэхэмклэ институтым и тхыль тедзаплэ кьудамэ, 2017. Н. 91–135.

2. *Баков Х.И.* Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик: Издательский отдел КБИГИ, 2010. 376 с.

3. Стихотворение в прозе // Словари и энциклопедии на Академике // https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/4405/%D0%A1%D1%82%D0%B8%D1%85%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5 (дата обращения: 08.09.2020).

4. *Гутыжь Б.Къу.* Кьудамэхэр: Новеллэхэр, псысэхэр, усэхэр, сонетхэр, прозэу тха усэхэр, гушцагъщцэлъхэр, пьесэхэр. Налшык: Эльбрус, 2005. 400 н.

ПОЭЗИЯ БОРИСА УТИЖЕВА: ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ, ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА, ПОЭТИКА

Хавжокова Людмила Борисовна, кандидат филологических наук, старший научный сотрудник сектора кабардино-черкесской литературы Института гуманитарных исследований – филиала Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук» (ИГИ КБНЦ РАН), lyudmila-havzhokova.86@mail.ru

Статья посвящена исследованию поэтического творчества кабардинского автора Бориса Утижева. В ходе исследования выявлены основные мотивы поэзии Б. Утижева, рассмотрена жанровая специфика, изучена поэтика стихов и сонетов. Отдельное внимание уделено индивидуальному стилю и художественному мастерству автора, определены роль и место его поэтического наследия в общем контексте эволюции адыгской литературы. В работе использован метод художественного и структурного анализа. Результаты исследования могут быть полезны исследователям литературы, преподавателям средних и высших учебных заведений в составлении и преподавании спецкурсов по национальной литературе.

Ключевые слова: адыгская литература, поэзия, стихи, сонет, стихи в прозе, мотив, поэтика, жанр.

BORIS UTIZHEV'S POETRY: MAIN MOTIVES, GENRE SPECIFICATIONS, POETICS

Khavzhokova Lyudmila Borisovna, Candidate of Philology, Senior Researcher, Department of Kabardino-Circassian Literature of the Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences» (IHR KBSC RAS), lyudmila-havzhokova.86@mail.ru

The article is devoted to the study of the poetic creativity of the Kabardian author Boris Utizhev. In the course of the research, the main motives of B. Utizhev's poetry were revealed, genre specificity was considered, the poetics of poems and sonnets were studied. Special attention is paid to the individual style and artistic skill of the author, the role and place of his poetic

heritage in the general context of the evolution of the Adygeyan literature are determined. The work uses the method of artistic and structural analysis. The research results can be useful for literature researchers, teachers of secondary and higher educational institutions in the preparation and teaching of special courses on national literature.

Keywords: Adyghe literature, poetry, poetry, sonnet, prose poetry, motive, poetics, genre.

DOI: 10.31007/2306-5826-2020-4-1-47-146-153